

2. आंतरराष्ट्रीय संबंधांच्या अभ्यासाचे दृष्टीकोन

- 1) आदर्शवादी दृष्टीकोन
- 2) वास्तववादी दृष्टीकोन
- 3) निर्णय निर्धारण दृष्टीकोन (Decision dash model approach)

* वास्तववादी वास्तववादी स्वतंत्र सिद्धांत स्पष्ट करा.

वास्तववादी सिद्धांताची वैशिष्ट्ये सांगा.

→ आंतरराष्ट्रीय संबंध या विषयात अनेक घटकांचा अभ्यास केला जातो. आंतरराष्ट्रीय राजकारणातील घडामोडी विषयी अनेक अभ्यासकांनी आपले मत व्यक्त केले. 1789 साली जेरेमी बेनथम या विचारवंताने आंतरराष्ट्रीय संबंध हा शब्द पहिल्यांदा वापरला. आंतरराष्ट्रीय संबंध या विषयाला सैद्धान्तिक स्वरूप प्राप्त करून देण्याचा प्रयत्न अनेक राज्यशास्त्रज्ञांनी केला. आंतरराष्ट्रीय संबंधांच्या अभ्यासात स्वतंत्र दृष्टीकोन आणि सिद्धांत निर्माण करण्याचा प्रयत्न 20 व्या शतकापासून झाला. प्रयत्नातून आंतरराष्ट्रीय संबंधांच्या अभ्यासात अनेक दृष्टीकोन उदयास आले. या दृष्टीकोनांच्या उदयामध्ये क्लिन्सी रॉइट, हॅन्स मॉर्गेन्थौ, मार्टिन काप्लान, बर्टॉड रसेल, स्टॅन्ले हॉपमन, जे. डब्ल्यु बर्टन, श्वार्ट्झनबर्ग रिचर्ड क्लॉनेन, ओपन हाइक, रिचर्ड स्मिथ स्नाईडर इत्यादी विचारवंतांचे योगदान महत्त्वाचे आहे.

आंतरराष्ट्रीय संबंध व राजकारण या विषयी वुड्रो विल्सन, बर्टॉड रसेल, रिचर्ड क्लॉनेन, मॅडॉन इत्यादींनी आदर्शवादी दृष्टीकोनातून विवेचन केले. आदर्शवाद्यांच्या अपयशाचे परिमाण म्हणजे दुसरे महायुद्ध होय. पहिल्या महायुद्धानंतर व दुसऱ्या महायुद्धान्या शेवटापर्यंत राष्ट्रांच्या वर्तनात व

व्यवहारात झालेला बदल, भक्ता केद्री भूमिका व सत्ताप्राप्ती
 चे होणारे प्रयत्न या सर्वांचा अभ्यास हॅन्स मॉर्गेनथॉ
 या विचारवंताने केला. आंतरराष्ट्रीय राजकारणातील
 प्रश्न व समस्या सोडविण्यास आदर्शवादी सिध्दांत
 अपुरा पडल्यामुळे वास्तववादी सिध्दांत उदयास आला.
 वास्तववादी सिध्दांताची मांडणी प्रथमतः
 हॅन्स मॉर्गेनथॉ या अभ्यासकाने आपल्या 'Politics
 among Nations' या ग्रंथात केली. मॉर्गेनथॉच्या
 मते सत्ता म्हणजे एका व्यक्तीचे दुसऱ्या व्यक्ती
 व समुहाच्या मन व कृतीवर नियंत्रण ठेवणे होय.
 मॉर्गेनथॉच्या पूर्वी कौटिल्य, निकोलो मॅकेव्हेली,
 ट्राइष्क, हेरोल्ड लास्वेल, E.H. कार (Kor), क्विन्सी राइट,
 शुमन अशा अनेक विचारवंतांनी सत्तेचे महत्त्व
 सांगितले.

वास्तववाद्यांच्या मते सत्तेची लालसा
 जशी मानवात असते तशीच ती राष्ट्रातही असते
 सत्तेचा स्वार्थ पुर्ण करण्यासाठी संघर्ष निर्माण होतो.
 प्रत्येक राष्ट्र आपल्या परराष्ट्र धोरणाच्या माध्यमातून
 न इतरांवर प्रभाव टाकत असते. वास्तववाद्यां-
 च्या मते प्रत्येक राजकीय प्रक्रियेत सत्ते बाबतीत
 तीन टाकू महत्त्वाचे असतात.

- 1) सत्ता संपादन करणे व तिचे जतन करणे.
- 2) सत्तेत सतत वाढ करणे.
- 3) सत्तेचे प्रदर्शन करणे.

वरील उद्दिष्ट्ये साध्य करण्यासाठी सर्वच
 राष्ट्र कुटनीती दबावतंत्र शस्त्र - अस्त्र निर्मिती माधुनिक
 तंत्रज्ञानाचा वापर भांडवलाचा अतिरिक्त संचय
 परस्पर करार सहकार्य, संघर्ष, तह इत्यादी मार्गा-
 चा व तंत्राचा वापर करतात.

* मार्गेन्त्यांच्या वास्तववादी सिद्धांताची तत्वे :-
 आंतरराष्ट्रीय राजकारणातील राष्ट्रांच्या
 वर्तनाचा अभ्यास मार्गेन्त्याने केला या अभ्यासा
 चे विश्लेषण 'Politics among Nations' या
 ग्रंथात केले या ग्रंथात वास्तववादी सिद्धां
 ताचे 6 तत्वे सांगितली आहेत.
 1) आंतरराष्ट्रीय राजकारणाचे वास्तविक नियमाव्दारे
 नियंत्रण :-

मार्गेन्त्यांच्या मते कोणतीही व्यक्ती व
 समाज व्यवस्था नियंत्रित करण्यासाठी काही नियम
 असतात. त्याच प्रमाणे राष्ट्रीय व आंतरराष्ट्रीय राजकारणाचे
 नियंत्रण करण्यासाठी काही नियम, तत्वे व कायदे
 तयार केलेले असतात. अशा कायद्यांच्या अभ्यास
 असणे आवश्यक आहे. वास्तववादी दृष्टीकोनात बुद्धी
 व अनुभव याला राजकीय सिद्धांताचा आधार
 मानणे हा सिद्धांत पुर्णतः वस्तुनिष्ठ आहे.
 या सिद्धांताच्या मते आंतरराष्ट्रीय राजकारणात
 विधीमत्ता, भावना, मुल्य यांना गौण स्थान
 असते.

2) राष्ट्रीय हितासाठी सत्तेचा वापर :-
 राष्ट्रीय हित साध्य करण्यासाठी नैतिक
 तेचा विचार करू नये असे हा सिद्धांतात
 सांगतो. बदलत्या परिस्थितीनुसार राष्ट्रीय हिताच्या
 दृष्टीने कोणते कार्य व भुमिका योग्य दृष्टीत
 याचा विचार राष्ट्रांनी करावा. राष्ट्रीय हितापुढे
 आदर्शवादी व मानवतावादी सिद्धांताचे महत्त्व नसे

3) बदलत्या परिस्थितीनुसार राष्ट्रीय हिताचा

विचार करावा :-

राष्ट्रीय हितसंबंधाचे संरक्षण करणे
प्रत्येक देशाच्या परराष्ट्र धोरणाचे मुख्य उद्दिष्ट
असते. राष्ट्रीय हित स्थिर नसून गतीशील असते.
कामानुसार राष्ट्रीय हितात बदल होतो. या बदलाचा
अंदाज होऊन परिस्थितीनुसार राष्ट्रीय हिताचा
विचार करावा.

4) नैतिक भावनांना दुरुयम स्थान :-

वास्तववादाच्या मते नैतिकतेपेक्षा विवेक,
बुद्धी व अनुभव श्रेष्ठ असतो. राष्ट्रीय हितासाठी
ही नैतिकतेपेक्षा बुद्धी, विवेक व अनुभव
महत्त्वाचा असतो. राष्ट्रीय हितासाठी परिस्थितीनु-
सार अनैतिक मार्गाचा वापर करावा असे वास्तववादी
म्हणतात.

5) राष्ट्रीय आणि आंतरराष्ट्रीय नैतिक नियमात वेगळेपणा :-

वास्तववादी अभ्यासक राष्ट्रीय आणि आंतर-
राष्ट्रीय नैतिकतेत कोणत्याही प्रकारचा समन्वय मान्य
करत नाहीत. कारण राष्ट्रांच्या नैतिक इच्छा, आकांक्षा व
जगाच्या नैतिक इच्छा व आकांक्षा वेगवेगळ्या असतात.
जगातील प्रत्येक राष्ट्र आपल्या इच्छा व आकांक्षां
नैतिक नियमांचे आचरण घालण्याच्या प्रयत्न करतात
परंतु प्रत्यक्षात सर्वच राष्ट्र आपापल्या हितसंबंध
ची जोपासना करतात.

6) राजकीय क्षेत्राची भ्वायतत्ता :-

राष्ट्रीय हित साध्य करण्यासाठी शक्तीच्या

वापरावर भर दिला जातो. वास्तववादी राजकारण
 क्षेत्रात राजकीय वास्तववाद व राजकीय कसोटी
 शक्ति महत्त्वाची मानतात. कार्यदेशीर व नैतिक
 दृष्टीकोनाला नियमांना दुय्यम स्थान देतात.

79) वरील प्रमाणे मार्गेच्याने आंतर
 राष्ट्रीय राजकारण संदर्भात वास्तववादी दृष्टीकोनात
 विश्लेषण केले. मार्गेच्याच्या मते राष्ट्राराष्ट्रात
 संघर्ष निश्चित होते. प्रत्येक राष्ट्रच्या स्वार्थ व
 सत्तेची लालसा या संघर्षाला कारणीभूत
 असतात. राष्ट्राराष्ट्रात होणारा संघर्ष कमी करणे
 सोडवणे यासाठी मार्गेच्याने खालील तीन उपाय
 सुचविले आहेत.

- i) निशस्त्रीकरण, सामुहिक सुरक्षितता, आंतरराष्ट्रीय
 शासन व आंतरराष्ट्रीय न्यायालयान्या मार्गेच्याने
 शांतता स्थापन करणे.
- ii) सत्तेच्या हस्तांतराद्वारे शांतता प्रस्थापित करणे
- iii) राजनय चर्चा व विचार विनिमय इत्यादीच्या
 साहाय्याने समायोजन करून शांतता प्रस्थापित
 करणे.

मार्गेच्याने वरील प्रमाणे आंतरराष्ट्रीय
 संबंध व राजकारणाचे शुद्ध निरीक्षण करून
 वास्तववादी सिद्धांत मांडला. राष्ट्रीय हिताची
 पूर्तता सत्ता प्राप्ती व सत्तेसाठीचा खेळ हे जरी
 सत्य असले तरी या सिद्धांतात खालील दोष
 आहेत.

I) आंतरराष्ट्रीय राजकारणाचा संघर्ष हा एकमेव
 भाग नसून सहकार्य व परस्परावलंबित्व
 याही बाबी आंतरराष्ट्रीय राजकारणात घडतात

परंतु मॉर्गेंथॉस सहकार्य व समन्तथाफडे दुर्लक्ष करतो.

II) मॉर्गेंथॉसने स्पष्ट व निश्चित अशी राष्ट्रीय हिताची व्याख्या केली नाही.

III) या सिध्दांताला स्टेन्ले हॉफमन यांनी सत्तेचा एकात्मवाद असे संबोधले हे मत दोन देशांच्या संबंधात सत्तेला अतिरेकी महत्त्व देणारे आहे.

IV) मॉर्गेंथॉसने राष्ट्रांमधील विचारसरणीच्या संघर्षाकडे या सिध्दांतात दुर्लक्ष केले.

V) मॉर्गेंथॉसने या सिध्दांताद्वारे राष्ट्रांच्या परस्पर सहकार्याच्या प्रवृत्तीकडे दुर्लक्ष केले.

वास्तववादी सिध्दांत स्पष्ट करा:

उ. आंतरराष्ट्रीय राजकारणावर अनेक अभ्यासकांनी भाष्य केले आहे. सत्ता व राष्ट्रीय हित हे दोनही धटक प्रमाण मानून आंतरराष्ट्रीय संबंध व राजकारणाचे विश्लेषण काही अभ्यासकांनी केले.

उदा: मॉर्गेंथॉस, ड्राईस्क, नित्से, काउफमन, हेरोल्ड लॉस्वेल, E.H. कार, क्विन्सी राईट, मार्टिन वाईट, इत्यादी वास्तववादी दृष्टीकोन, सत्तावादी दृष्टीकोन, सत्तात्मकी दृष्टीकोन, प्रभावकारी दृष्टीकोन व सत्तेचा एकात्मवाद अशा अनेक नावाने संबोधला जातो. सत्ता या धटकाला प्रमाण मानून विश्लेषण केल्यामुळे सत्ता म्हणजे काय हे समजून घेणे गरजेचे

आहे.

* सत्तेच्या व्याख्या:-

1) मॉर्गेन्यांच्या मते सत्ता म्हणजे एका माणसाक दुसऱ्या माणसाच्या गान व कृतीवर नियंत्रण होय.

2) सत्ता म्हणजे राष्ट्रच्या वर्तनाला प्रभावित करून त्यात आपल्या नुसार बदल व घडविण्याची क्षमता म्हणजे सत्ता होय.

3) शुमनच्या मते सत्ता म्हणजे इतरांवर आपली सत्ता गाजविण्यात व आपल्या इच्छे नुसार त्यांच्या कडून कार्य करून घेण्याची क्षमता म्हणजे सत्ता होय.

वरील व्याख्यानुसार असे स्पष्ट होते की वास्तववादी राजकारणाकडे शक्ती संपादन व संचर्धनाचा एक वेळ म्हणून पाहतात. राजकारणात राष्ट्रांच्या विचार व कृतीला दिशा आणि चालना देणारी मुख्य बाब म्हणजे सत्ता व राष्ट्रीय हित असते. आंतरराष्ट्रीय राजकारणात ते तिकुतेच्या प्रश्न उपस्थित करणे अर्थहीन असते, कामाने नसते.

* वास्तववादी दृष्टीकोनाची वैशिष्ट्ये :-
1) मॉर्गेन्यांच्या वास्तववादी सिध्दांताचा जनक आहे त्याने मॉडलेच्या दृष्टीतून सत्ता शिवाय चा आधार घेऊन कोणी लक्षणे स्पष्ट करता येतात.

2) आंतरराष्ट्रीय राजकारणाचा केंद्रबिंदू म्हणजे सत्ता होय :-

भूतकालीन, वर्तमानकालीन व भविष्यातही सत्ता संपुष्टात आणून आंतरराष्ट्रीय राजकारणा प्रभावित

केले आंतरराष्ट्रीय स्तरावरील सर्व घटना राष्ट्रांचे वर्तन सत्तेला केंद्रबिंदू मानून होतात. सत्तेभोवतीच सर्व समिकरणे घेवतात. आंतरराष्ट्रीय राजकारणाचे सत्ता केंद्र अभ्यासल्यास राजकारणाचे कोडे लवकर सुटते.

2) सत्ता हे साध्य व साधन आहे :-

सत्ता हे राष्ट्रहित प्राप्त करण्याचे साधन आहे. तसेच आंतरराष्ट्रीय राजकारणामध्ये प्रमुख उद्देश सत्ता अभ्यासाशिवाय साध्य करता येत नाही. म्हणून सत्ता साध्य व साधन या दोन्ही दृष्टीने महत्त्वाची आहे.

3) राष्ट्रीय हिताला सर्वोच्च स्थान :-

राष्ट्रीय हित परराष्ट्र धोरणाच्या आधार आहे. आंतरराष्ट्रीय राजकारणात प्रत्येक राष्ट्र सर्वप्रथम स्वतःच्या राष्ट्रीय हित पुढीसोढीच प्रयत्न करते.

4) सत्ता, स्वार्थ व संघर्ष रूपी आहे :-

मनुष्य स्वार्थी आहे. त्यामुळे मानवाला स्वतःचे हित व संरक्षण याचा विचार अधिक प्रमाणात सुचतो. स्वार्थ पुढीसोढी मनुष्य आपल्याकडील सत्तेच्या साधन म्हणून वापर करते. सत्ता प्राप्तीसाठी स्पर्धा निर्माण होते. या स्पर्धेमुळे संघर्ष होतो. सत्ता संघर्ष आंतरराष्ट्रीय राजकारणात नित्याचाच असतो.

5) नीतीमत्तेला गौण स्थान :-

वास्तववाद्यांनी हित संबंधाचे संरक्षण

संघर्ष करताना नैतिकतेला मर्यादित महत्त्व
पिके. हितसंबंधाचे संरक्षण करताना आवश्यक
असल्यास नैतिकतेचे पालन करावे परंतु नैतिकतेचे
पालनातून हितसंबंधाला तडा जात असेल तर
नैतिकतेचे पालन करू नये.

6) जागतिक शांततेसाठी विशेष प्रयत्न :-
राज्याराज्यातील सत्ता संघर्षांमुळे शांत
व सुरक्षितता दोक्यात येते. शांतता प्रस्थापित करणे
साठी निःशस्त्रीकरण राजनय व आंतरराष्ट्रीय
डायलाग असे काही मार्ग वास्तववाद्यांनी सुचवले आहे.

* आदर्शवादी सिद्धांत आंतरराष्ट्रीय संबंधांचा आदर्शवादी
सिद्धांत :-

आंतरराष्ट्रीय संबंध व राजकरण या
संदर्भातील घडामोडी व घटनांचे विश्लेषण अनेक
अभ्यासकांनी विविध सिद्धांतांच्या माध्यमातून केले
आहे. ऐतिहासिक सिद्धांत व आदर्शवादी सिद्ध
थांचा समावेश आंतरराष्ट्रीय संबंधांच्या विश्लेषणाच्या
दृष्टीकोनातून पहिल्या टप्प्यात समावेश केला जातो.
सिद्धांत घटनेचे स्पष्टीकरण करतात. सिद्धांत सत्यात
शोध घेतात. सिद्धांतात सर्वसमावेशकता असते. सिद्ध
दोष शोधून त्यावर उपायही सुचवितात. सिद्धांत विशिष्ट
विचारसरणीचा ही समर्थन करतात अशा अनेक
अर्थाने सिद्धांताचे महत्त्व सांगता येते.

आंतरराष्ट्रीय संबंधाविषयीचा आदर्शवादी
सिद्धांत मानवतावाद आणि नैतिक मुल्यांचा पुरस्कार
करणारा आहे. युद्ध, हिंसाचार, गरीबी, उपासमार,
विषमता यापसून मुक्ती असणाऱ्या आदर्शवादी

विश्व रचनेची कल्पना आदर्शवादी करतात. विवेक, बुद्धी, शिक्षण आणि विज्ञानाच्या आधारे आदर्श विश्व रचना निर्माण करता येते असे आदर्शवाद्यांना वाटते.

- या सिद्धांताचे समर्थक:-

पहिले महायुद्ध आणि दुसऱ्या महायुद्धादरम्यानच्या आंतरराष्ट्रीय राजकारणाला आदर्शवादी सिद्धांताने प्रभावित केले. अमेरिकेचे माजी राष्ट्राध्यक्ष वुड्रो विल्सन यांनी आदर्शवादी विचाराने प्रभावित होऊन चौदा कलमी योजना मांडली. बर्टॉड रसेल, रिचर्ड कॉबेन, विल्यम अँड अँडलस फक्सल इत्यादी या विचारसरणीचे समर्थक आहेत. चिन्

- विचारसरणीला मान्यता देतो:-

आदर्शवादी सिद्धांत उदारमतवाद लोकशाही, बुद्धीप्रामाण्यवाद, जागतिक शासन, आंतरराष्ट्रीयतावाद, जागतिक शांतता, जागतिक सुरक्षितता, वैज्ञानिक दृष्टीकोन अशा अनेक विचारांना मान्यता देतो.

- आदर्शवादी सिद्धांताची वैशिष्ट्ये:-

कॉंडोरसेट, रुसो, लाक व जॉन स्टुअर्ट मिल यांच्या विचारातून विकसित झालेला उदारमतवाद, स्वातंत्र्य, समता, बंधुता, व न्याय ही मानवी मुल्य आणि शस्त्र अस्त्र स्पर्धा, निरंकुश शासन, उग्र व प्रखर राष्ट्रवाद, साम्राज्यवाद, वसाहतवाद यांना विरोध करून आदर्शवाद्यांनी सिद्धांताची मांडणी केली. प्रसूत आदर्शवादी सिद्धांत खालील तत्वावर आधारलेला आहे
१) व्यक्तीच्या चांगुलपणावर विश्वास:-

आदर्शवादयांच्या मते मनुष्याचा स्वभाव मुख्यतः निस्वार्थी व परोपकारी आहे. व्यक्तीचे परस्पर सहकार्याच्या स्वभावावर हा सिद्धांत भर देतो. तरीही मानवाच्या स्वभावात दोष निर्माण होतात. या दोषांना दूर करण्यासाठी आदर्शवादयांनी संस्थात्मक आणि संरचनात्मक परिवर्तन भर दिला.

2) युद्ध अपरिहार्य नाही :-

आदर्शवादयांच्या मते युद्ध आंतरराष्ट्रीय स्तरावरील सर्वोच्च वाईट लक्षण आहे. आंतरराष्ट्रीय स्तरावरील काही दोषांमुळे युद्ध होऊ शकते. या दोषांना दूर करण्यासाठी युद्ध किंवा संधि टाळता येते असा विश्वास आदर्शवादयांना आहे. युद्धाचे परिणाम सर्वांनाच भोगावे लागतात. युद्धाचे परिणाम दूरगामी असतात. युद्ध ही वैश्विक समस्या बंदी आहे. युद्ध टाळण्यासाठी वैश्विक पातळीवर सामुहिक प्रयत्नांची आवश्यकता आहे. राजकीय इच्छाशक्ती राष्ट्रांचे सहकार्य आणि नैतिकता यांच्या साहाय्याने युद्ध टाळता येते. असे आदर्शवादयांना वाटते.

3) आंतरराष्ट्रीय नैतिकतेवर भर :-

या सिद्धांताच्या मते राष्ट्रांनी आपापसांत परराष्ट्र व्यवहार आंतरराष्ट्रीय नैतिकतेच्या आधारे करावा. राष्ट्रांनी नैतिक मुल्यांच्या शिवाय करणाऱ्यांची अंमलबजावणी करावी.

उदा:- मित्रत्वाची व सहकार्याची भूमिका घ्यावी. आदर्शवादी सत्ता आणि सत्तेच्या राजकारण विशोध करू शकते. सत्ता व सत्तेचे राजकारण आंतरराष्ट्रीय नैतिकतेच्या मार्गातील मोठा अडथळा आहे.

भांतरराष्ट्रीय नैतिकता युद्ध आणि संघर्षावरील महत्त्वाचा उपाय आहे. अशी भूमिका आदर्शवादी मांडतात.

4) बुद्धी प्रामाण्यवादाला मान्यता :-

बुद्धी प्रामाण्यवाद हा आदर्शवादी सिद्धांताचा बुद्धीक पाया आहे. विवेक व तर्क या दोन्हीला आदर्शवादात महत्त्वाचे स्थान आहे. प्रत्येक व्यक्तीने विवेक बुद्धीने विचार केला तर परस्पर आदर आणि विश्वासाचे वातावरण निर्माण होईल. विवेक बुद्धीवर आधारीत लोकमताची निर्मिती झाल्यास बरेच प्रश्न सुटतील. दोन देशातील सुसंवादासाठी व राष्ट्रीय हितसंबंधाच्या पुर्तीसाठी बुद्धी प्रामाण्यवादाची गरज आहे.

5) नैतिक घोरणांच्या पुरस्कार :-

युद्ध व सत्ता संघर्ष दोषयुक्त संस्था व व्यवस्थेमुळे होतात, व्यक्तीमुळे नाही. आंतरराष्ट्रीय व्यवस्थेतील दोष दूर करण्यासाठी राष्ट्रांनी नैतिकतेच्या माध्यमातून परस्पर सहकार्य वाढवावे. गटबाजीचे राजकारण करू नये. कारण यामुळे अविश्वास तणाव संशय व भितीचे वातावरण वाढते. या वातावरणाला नष्ट करण्यासाठी नैतिकतेचे घोरण स्विकारावे.

6) निरास्त्रीकरणाने समर्थन :-

निरास्त्रीकरण ही आदर्शवादी विश्व रचनेच्या निर्मितीतील पहिली अट आहे. आदर्शवादाची व्यवस्था अहिंसेवर आधारीत आहे. अहिंसा

निरास्त्रीकरणामुळे निर्माण होते म्हणून आंतरराष्ट्रीय समुदायाने निरास्त्रीकरणाचा विचार गंभीरतापूर्वी घ्यावा असे आदर्शवादी म्हणतात.

7) आंतरराष्ट्रीय कायद्याची वाढीलकी :-
आदर्शवादी सिद्धांताचे समर्थक विश्व राज्याची कल्पना मांडतात यांचे आदर्श राज्य आंतरराष्ट्रीय कायद्यावर आधारलेले आहे. पुढे राष्ट्रान्ची सत्ता नियंत्रित करण्यासाठी आंतरराष्ट्रीय कायदा आवश्यक आहे असे आदर्शवादी ना वाटते जागतिक शांतता व सुरक्षिततेसाठी प्रत्येकाने (राष्ट्राने) आंतरराष्ट्रीय कायद्याचे पालन करावे. आंतरराष्ट्रीय कायद्याच्या रक्षणाची व अंमलबजावणीची जबाबदारी आंतरराष्ट्रीय संघटनेची आहे. यासाठी सर्व राष्ट्रांनी आंतरराष्ट्रीय संघटनेला मदत करावी

8) आंतरराष्ट्रीय संघटनेची स्थापना :-
आंतरराष्ट्रीय संघटने शिवाय विश्व राज्याची निर्मिती शक्य नाही असे आदर्शवाद्यांना वाटते. आंतरराष्ट्रीय संघटना संघर्ष व तणाव शांतता व चर्चेच्या माध्यमातून सोडविण्यासाठी व्यासपिठ निर्माण करते. पुढील विलक्षणच्या 14 कलमी सोझनेत आंतरराष्ट्रीय संघटनेच्या स्थापनेवर भर दिला आहे. या विचारांच्या आधारेच 1920 साली राष्ट्रसंघाची स्थापना झाली.

9) जागतिक शांततेच्या दिशेने प्रवास- आदर्शवाद्यांच्या मते मानवाची प्रगती उत्क्रांतीच्या मार्गाने होत आहे. समाज आणि राज्याची निर्मिती ही उत्क्रांतीचा भाग आहे. मानवाचा प्रवास जागतिक शांततेच्या दिशेने होत आहे. सत्तेचा संघर्ष सद्दोष संस्थे आणि नैतिक मुल्यातील आहे. या संघर्षात नैतिक मुल्यांचा विजय अटक आहे.

10) निरंकुश शासन/ पुणालीला विवाद-

आदर्शवाद्यांनी जागतिक शासनाच्या निर्मितीसाठी निरंकुश शासन व्यवस्था पुर्नपणे नष्ट करावी असा आग्रह धरला कारण निरंकुश शासन व्यवस्था आंतरराष्ट्रीय शांतता व जागतिक सुरक्षिततेला धोका निर्माण करते. निरंकुश शासक साम्राज्यवादी व सत्ता पिपासु असतो. निरंकुश शासन पुणाली आणि लोकशाही यांच्या संघर्षात लोकशाहीचा विजय निश्चित आहे. असे आदर्शवाद्यांना वाटते.

* दोष-

वरील प्रमाणे अनेक विचारवंतांनी आंतरराष्ट्रीय संबंध व राजकारणाचे विश्लेषण आदर्शवादी पद्धतीने केले. आदर्शवाद्यांचे हे विश्लेषण एकायता व वन्यायता फार चांगले वाटते. या विचारांवर विश्वास ठेवल्यास खरच अशी व्यवस्था निर्माण होऊ शकते. व ती झाल्यास फार बरे होईल. असे वाटते. परंतु असे वाटते. आंतरराष्ट्रीय संबंध व राजकारणाच्या वास्तववादी बाबीकडे दुर्लक्ष केल्या

सारखे आहे.

- १) आदर्शवादी सिद्धांत स्वप्नाळू आहे.
- २) प्रत्येक राष्ट्र आंतरराष्ट्रीय कायद्याचे पालन करणे गरजेचे नाही.
- ३) आदर्शवाद्यांच्या विचारांचे पालन करणे अशक्य आहे.
- ४) युद्ध आणि संघर्ष अटक असतात.
- ५) प्रत्येक देश सत्ता प्राप्तीसाठी प्रयत्न करतो.
- ६) याकडे आदर्शवादी डोळे ~~झाक~~ झाकू करतात.
- ७) आदर्शवाद्यांनी सांगितलेली आदर्श विश्व रचनेला काल्पनिक आहे.
- ८) राष्ट्रीय हित संबंधात समायोजन शक्य नसते.

३) निर्णय-निर्धारणाचा सिद्धांत :-

आंतरराष्ट्रीय राजकारण व संबंधांचे विश्लेषण करण्यासाठी वर्तनवादी क्रांतीनंतर निर्णय-निर्धारण सिद्धांताचा उदय झाला. राज्यशास्त्रात राजकीय घटनांच्या विश्लेषणासाठी निर्णय-निर्धारण सिद्धांताचा वापर विल्यम मिफर रिकर, हर्बर्ट सायमन व जेन्स रॉबीन्सन या अभ्यासकांनी केले. आंतरराष्ट्रीय संबंधांमध्ये निर्णय-निर्धारण सिद्धांत प्रथम वापर रिचर्ड स्नायडर आणि H.W. व्हूक आणि बर्टन स्म सापीन यांनी केला.

प्रारंभिक निर्णय निर्धारक सिद्धांताचा वापर लोकमत तिवडवूकीतील मतदार व व्यायालय निवाड्यांच्या विश्लेषणासाठी केला. परंतु रिचर्ड स्नायडरने निर्णय प्रक्रियेशी संबंधित घटकांच्या विश्लेषणावर भर दिला. या सिद्धांताच्या अंतर्गत निर्णय निर्धारण प्रक्रियेचा अभ्यास म्हणजे

आंतरराष्ट्रीय संबंध होय.

आंतरराष्ट्रीय संबंधात राष्ट्र-राष्ट्रात परस्पर संबंध निर्माण करण्याची प्रक्रिया परराष्ट्र द्योरणाच्या निर्णयातून घडते. संबंध प्रस्थापित करण्यासाठी निर्णय घ्यावे लागतात. निर्णय होतल्याशिवाय संबंध स्थापन होत नाही.

* निर्णय निर्मितीतील घटक किंवा निर्णय निर्धारण प्रक्रियेशी संबंधित असणारे घटक :-

या सिद्धांताच्या समर्थकांनी दोन देशांच्या संबंधाला दिशा देणाऱ्या निर्णय प्रक्रियेशी संबंधित असणाऱ्या घटकांचा अभ्यास केला या अभ्यासांमधील अंगी या घटकांचे विश्लेषण खालील तीन भागात केले जाते.

- 1) पर्यावरणाचा घटक
- 2) व्यक्तीमत्त्वाचा घटक
- 3) इतर घटक

1) पर्यावरणाचा घटक :-

मानगिरे

जेसेल्ड हेरॉल्ड आणि मारागिरे स्पाउट या अभ्यासकांनी निर्णय निर्धारक आणि त्यांच्या भौवृतीचे पर्यावरण या संबंधीचा अभ्यास केला पर्यावरणातील घटक निर्णय निर्धारकाला प्रभावित करतात. निर्णय निर्धारकाला प्रभावित करणाऱ्या पर्यावरणीय घटकांचे खालील दोन भागात विभाजन करता येते.

- 1) देशांतर्गत पर्यावरण
- 2) बाह्य पर्यावरण

i) देशांतर्गत पर्यावरण :-

देशांतर्गत पर्यावरणात राजकारण, समाजकारण, अर्थकारण, देशाची भौगोलिक परिस्थिती, देशातील लोकमत, देशाचे राजकारण परराष्ट्र धोरणाची उद्दिष्टे, परराष्ट्र धोरणाची प्रक्रिया, परराष्ट्र धोरणाची साधने, राष्ट्रीय चारित्र्य व मनोबल, लोकसंख्या, भौगोलिक परिस्थिती, विचारसरणी व लष्करी क्षमता हे घटकांचा समावेश होतो.

ii) बाह्य पर्यावरण :-

बाह्य पर्यावरणात आंतरराष्ट्रीय संघटना, आंतरराष्ट्रीय संस्था, बहुराष्ट्रीय कंपन्या, व्यापारी संघ, आंतरराष्ट्रीय लोकमत, बाह्य देशांचे परराष्ट्र धोरण इत्यादी या सर्व घटकांचा विचार करतच निर्णय निर्धारकाला निर्णय घ्यावा लागतो. आपल्या देशाच्या अधिक फायदा करून देणारेच निर्णय घ्यावे लागतात. निर्णय निर्धारकाला निर्णय घेताना जागतिक अर्थव्यवस्था व राष्ट्रीय अर्थव्यवस्थेत समन्वय साधावा लागतो. राजकीय मतभेद बाजूला ठेवून आर्थिक व व्यापार सहकार्यावर अधिक भर द्यावा लागतो.

2) व्यक्तीमत्त्वाचा घटक :-

परराष्ट्र धोरण निर्धारण प्रक्रियेवर धोरण कुटुंबाच्या व निर्णय निर्धारकाच्या व्यक्तीमत्त्वाचा प्रभाव पडतो. व्यक्तीमत्त्वाच्या या प्रभावाच्या अभ्यास अलेक्सॉंडर आणि ज्युनिअर जोश या अभ्यासकांनी केला. निर्णय निर्धारकाच्या व्यक्तीमत्त्वाच्या अभ्यास करतात त्याच्या वर्तनाच्या व्यक्ती

गत्याचा विचारसरणीचा निर्णय निर्मितीवर कसा
भाषि कित्ती प्रमाणात प्रभाव पडतो हे या
सिद्धांताच्या अभ्यासाने समजते. निर्णय निर्धार
रुकाचा स्वभाव शांत, मवाळ, लोकशाहीवादी
किंवा आक्रमक असू शकतो. प्रत्येक देशाच्या
निर्णय निर्धारकाचा जो प्रमुख असतो.
त्यानुसार त्या देशाचे परराष्ट्र धोरण व
मांतरराष्ट्रीय राजकारणातील स्थान ठरते.

3) इतर घटक :-

निर्णय निर्मितीवर प्रत्यक्ष अप्रत्यक्ष
काही घटक प्रभाव टाकत असतात वनडि कोहेट
या विचारवंताने लोकमत, राजकीय दबाव गट,
प्रसार माध्यमे, कार्यकारी मंडळातील विरिष्ट
अभिकर्ता व विधी मंडळातील समित्या या
सर्वांचा निर्णय निर्मितीच्या प्रक्रियेवर प्रभाव
पडतो.

- दोष :-

परराष्ट्र धोरण व मांतरराष्ट्रीय राजका
रणातील विषयाबाबत घेतल्या जाणाऱ्या निर्ण
याविषयी या सिद्धांताने विचार मांडले. परंतु
या सिद्धांतात खालील दोष आहेत.

1) निर्णय निर्मिती प्रक्रियेत प्रभावी घटक
कोणता हे सांगण्यात या सिद्धांताला अपयश
माले आहे.

2) हा सिद्धांत फक्त निर्णय निर्मिती प्रक्रियेवर
च भर देतो. परंतु कोणता निर्णय योग्य
आहे व कोणता निर्णय अयोग्य आहे

हे सांगत नाही.

३) या सिद्धांताची व्याप्ती खुपच मर्यादित आहे.

५) पश्चात्या राष्ट्राने भविष्याविषयी कोणते निर्णय घ्यावेत व भविष्यात त्याचे वर्तन कसे असू शकते या बाबत या सिद्धांताने निश्चिपणे काहीच सांगितले नाही.